

Boekbesprekingen

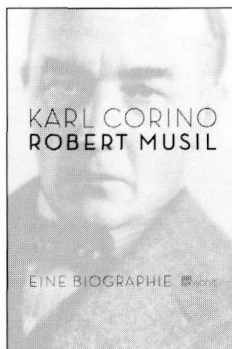
Karl Corino, *Robert Musil. Eine Biographie* (Reinbek bei Hamburg 2003), 2026 blz., ISBN 3 498 00891 9, € 78,-

Niet zelden wordt de Oostenrijkse schrijver Robert Musil (1880-1942) vereenzelvigd met de hoofdpersoon Ulrich uit zijn imposante hoofdwerk: als een man zonder eigenschappen. De uitdrukking wordt in het dagelijks leven vooral gebruikt door mensen die het boek nooit hebben gelezen, want ze is bijkans synoniem geworden voor een karakter en/of ruggengraatloos figuur – in het geval van Musil zelf daarbij gebruikt in de zin van ‘man zonder biografie’. Hoewel iedereen die de (dankbare) moeite neemt het boek te lezen weet dat de alledaagse betekenis van de zinsnede de plank niet verder mis kan slaan, is de karakterisering van Musil als een man zonder eigenschappen minder verwijtbaar. Maar wel om een andere reden: over zowel schrijver als persoon Musil is simpelweg altijd zeer weinig bekend geweest. Daar heeft Karlo Corino, literatuurwetenschapper en één van de grootste Musil-kenners, met zijn biografie knap verandering in gebracht.

Der Mann ohne Eigenschaften is zonder twijfel een van de literaire meesterwerken van het interbellum, te lezen als (onder andere) roman, tijdsdocument, filosofisch proza en maatschappelijke aanklacht. De hoofdpersoon Ulrich is juist één van de weinige personages die door Musil zonder ironie worden geschilderd. Hij is de buitenstaander, de toeschouwer, de onbetrokkene, door wiens ogen we alle gebeurtenissen in de roman te zien krijgen. Dat blijkt al uit de veelzeggende introductie

van Ulrich op de eerste bladzijden van het boek, waarin hij achter het raam van zijn huis geïnteresseerd staart naar de hectiek van de straat: ‘Hij stond achter een van de ramen, keek door het zachtgroene filter van de tuinlucht uit op de bruinige straat en telde met zijn horloge al tien minuten lang de auto’s, de karren, de trams en de door de afstand uitgevloeiende gezichten van de voetgangers, die het net van de blik met een wervelende haast vulden; hij schatte de snelheden, de hoeken, de vitale krachten van de voorbijbewegende massa’s, die het oog bliksemsnel naar zich toe trekken, vasthouden, loslaten, die gedurende een tijd waar geen maat voor bestaat, die aandacht dwingen zich er schrap tegen te zetten, zich los te rukken, naar de volgende te springen en daar weer achteraan te snellen; kortom, nadat hij zo een poosje had staan hoofdrekenen stak hij lachend zijn horloge in zijn zak en stelde vast dat het onzin was wat hij had gedaan.’

Met Ulrich laat Musil daarmee onomwonden zien wiens gedachtegoed hij schatplichtig is. Zijn hoofdpersonage belichaamt Nietzsches houding van denken voorbij goed en kwaad op ideale wijze. Zonder eigenschappen wil bij Musil dan ook zeggen: zonder vooringenomenheid, zonder drukkende moraal, zonder starre principes. De afstand die Ulrich consequent houdt tot de grillige denkbeelden en ideeën die in zijn omgeving continu de kop opsteken, waarborgen voor hem de mogelijkheid tot relativering, ironie en maken dat hij ontvankelijk blijft voor datgene wat de werkelijke drijfveren vormen áchter de oppervlakte van menselijk handelen en denken. Corino illustreert die ontvankelijkheid met

een citaat van Musil zelf, die het vergeleek met een schilderij dat hij ziet hangen in een museum:

‘[Het is] alsof een mens in mij is, met wie dit schilderij communiceert, die het terstond in zijn sferen trekt enz. en dat mijn eigenlijke mens, als wie ik mij bezit (en ons te bezitten menen we slechts in zoverre we onszelf verstandelijk kunnen begrijpen) juist maar de schaduw daarvan doorziet. Het Ik wordt formeel gespleten, en krijgt een dubbele bodem, en door de troebele glazen van de eerste en voorheen enige zie je geheime bewegingen, zonder ze te kunnen verklaren. Ik vind dat daar tragiek in zit.’

Deze tragiek verklaart voor een groot deel de fascinatie voor een van de opvallendste personages die voorkomen in *Der Mann...*: de zedendeliquent en moordenaar Moosbrugger, in wezen de enige andere man zonder eigenschappen die het boek bevolkt. Ulrich leest regelmatig over diens proces in de krant zoekt hem zelfs eens persoonlijk op in de psychiatrische inrichting waar hij wordt vastgehouden. De misdaad waarvoor Moosbrugger terecht staat vormt voor Musil een dankbare aanleiding om de grenzen van de moraal af te tasten. Interessant genoeg heeft hij daarvoor weinig hoeven verzinnen. Het geval-Moosbrugger haalde Musil nagenoeg letterlijk uit de kranten.

Corino, die naar eigen zeggen al sinds de jaren zestig bezig is geweest met het voorwerk voor deze biografie, kwam erachter dat de misdaad van Moosbrugger is gebaseerd op een waar gebeurde moordzaak, gepleegd door de timmerman Christian Voigt op een augustusnacht in 1910. Musil vertelt diens versie van het verhaal, als een collage samengesteld uit verschillende van Voigts eigen in krantenartikelen opgetekende getuigenissen. Volgens Corino liet Musil daarbij ‘alleen de precieze plaatsaanduidingen en tijdstippen achterwege, zette de directe rede om in indirecte, maar lette erop, dat hij bijzondere stijlkenmerken, die het opleidingsniveau van de moordenaar benadrukten [...], behield’. Aldus verklaarde Voigt/Moosbrugger dat

hij in zoverre onschuldig was geweest aan de moord, dat het slachtoffer – een jonge prostituee – zich tot vervelens toe zelf aan hem had opgedrongen. Omdat ze zich uiteindelijk aan hem had vastgeklampt en niet meer wilde loslaten, had hij haar in een vlaag van verstandverbijstering en paniek neergestoken. Voigt moest er niettemin twintig jaar voor gevangenzitten; in *Der Mann...* wachtte Moosbrugger tot het eind op een uitspraak. De naam Moosbrugger had Musil overigens gekozen, omdat hij zich er een ‘eenzame, grote man’ bij voorstelde, ‘die bij een met mos [*Moos*] begroeide molen zit en naar het donderen van het vallende water luistert’.

Het is makkelijk voorstelbaar hoe de morele dimensie aan het geval-Voigt Musil kon bezighouden en hoe die een zo prominente plek in zijn levenswerk kon krijgen. Maar Corino weet met voorbeelden als deze eveneens op minutieuze wijze aanschouwelijk te maken hoe Musil bij zijn schrijfproces te werk ging. ‘Zijn denken moet gevoed worden met de concrete situatie van concrete personen’, schreef Musil-bewonderaar Kundera al eens. Waarna die concrete situaties door de auteur worden ontleed en geanalyseerd om er algemeen geldende waarden mee ter discussie te stellen. Niet voor niets luidde Musils (zelfgekozen) bijnaam *monsieur le vivisecteur*.

Corinos gedetailleerdheid maakt deze biografie voor Musil-liefhebbers een lust om te lezen. Als inleiding op Musil en zijn hoofdwerk is het boekje van Jacques Kruit-hof, *De rijkdom van het onvoltooid: ‘een soort inleiding’ bij Robert Musil en De man zonder eigenschappen* (1988) nog altijd een aanrader. Maar niet eerder werd het leven van de schrijver en persoon Robert Musil zo nauwgezet beschreven en met kennis van zaken die zich nadrukkelijk niet beperkt tot *Der Mann...*, als in Corino’s biografie. Bij het lezen kom je zo vanzelf een opvallende notitie tegen die Musil maakte op 12 januari 1928: ‘Ik ben de man zonder eigenschappen’. Maar dat wisten sommige mensen al lang.

Lieven De Cauter, *De capsulaire beschaving. Over de stad in het tijdperk van de angst*, NAI Uitgevers, Rotterdam 2004, ISBN 90-5662-406-7, 208 blz., € 22,50.

De Leuvens-Brusselse cultuurfilosoof Lieven De Cauter is een trouw volger van belangwekkende actuele culturele en politieke ontwikkelingen – en van hun voorgeschiedenis. Een prachtig voorbeeld hiervan is zijn eerdere werk *De archeologie van de kick*. Geschiedenis, cultuur en politiek zijn voor hem wezenlijk verbonden, zoals direct ook blijkt uit de apologie die hij levert bij zijn nieuwste titel, *De capsulaire beschaving*. Wanneer hij schrijft over de stad, dan wil hij dit fenomeen duiden volgens de betekenissen die het begrip oorspronkelijk had: de stad is zowel een bebouwde ruimte, als een politieke ruimte (polis). Architectuur, beschaving en politiek zijn één.

Het boek is een verzameling artikelen die de afgelopen jaren her en der gepubliceerd zijn en handelen over zeer uiteenlopende en soms zeer specifieke onderwerpen. Maar De Cauter schuwt de grote greep allerm minst. En in *De capsulaire beschaving* tracht hij bijvoorbeeld de renovatie van het oude Antwerpse havengebied en de Irak-oorlog onder te brengen in één visie. Deze visie stoelt op zijn inzicht in het 'tijdperk van de angst', de 'permanente catastrofe', de 'imperiale wereldorde' en de 'uitzonderingstoestand die regel is geworden'. Onze wereld gaat gebukt onder een complot van een 'transcendentiaal kapitalisme' (de alomtegenwoordige markteconomie-zonder-tegenhanger), postmodernisering, festivalisering, capsularisering en militarisering. In de eerste hoofdstukken beschrijft De Cauter de teloorgang van de openbare stedelijke (politieke) ruimte, aan

de hand van Rem Koolhaas' idee van de 'generic city'. Koolhaas is zowel inspirator als plaaggeest: zijn inzichten neemt De Cauter over, maar niet zijn attitude. Immers, Koolhaas is een provocateur, een opgewekte cynicus, en De Cauter is een bloedserieuze complottheoreticus. De openbare ruimte lost op in een netwerk van gesloten, gecontroleerde omgevingen (capsules, bijvoorbeeld: wolkenkrabbers, *gated communities*, gedisneyficeerde binnensteden, vliegvelden, *malls*, pretparken), die tezamen met periferie *no go areas* (ghetto's, maar ook de Derde Wereld) de wezenlijke dualiteit van de moderne wereld uitmaken. Insluiting en uitsluiting, mogelijk gemaakt door een fatale cocktail van angstpolitiek en markteconomie, zijn hier de kernbegrippen.

De uiteenzetting met Koolhaas is interessant en informatief, en vormt samen met zijn lezing van vroeger teksten over architectuur en ruimtelijkheid het beste deel van het boek (waarvan tegelijkertijd overigens ook een Engelse vertaling verschijnt). Met deze beschouwing van teksten (van onder anderen de Situationisten, Foucault, Kurokawa) uit het midden van de twintigste eeuw bedrijft De Cauter een 'genealogie van het denken over de toekomst van de stad en de architectuur in een consumptiemaatschappij', die wat hem betreft onvermijdelijk een 'archeologie van de capsulaire beschaving' is. Deze teksten zijn interessant omdat zij, zoals De Cauter duidelijk maakt, een zekere onbepaaldheid herbergen: soms zijn zij ronduit optimistisch, wat echter precies de reden is voor hun scherpe blik voor ontwikkelingen die zouden plaatsvinden – ontwikkelingen die vervolgens niet altijd uitpakten zoals voorzien. Helaas weet De Cauter zelf deze vruchtbare onbepaaldheid

niet vast te houden. In de slothoofdstukken worden we getraakteerd op opiniestukken over bijvoorbeeld Irak, immigratiepolitiek en de 'Andersglobalisten' (inclusief rehabilitatie van de Club van Rome), waarin de globalisering wordt gekarakteriseerd als een éénrichtingsweg naar dood en destructie.

Welbewust neemt hij de rol van doemdenker op zich in een beschamende flirt met de joods-christelijke messianistische traditie, waarin immers de begrippen uitzonderingstoestand en catastrofe een grote rol spelen. De Cauter de profeet? Ach, we moeten het zelf maar weten, maar hij heeft ons gewaar-schuwd – hij schuwt zelfs de suggestie niet dat de lezer van *De capsulaire beschaving* nooit kan zeggen dat hij het 'niet geweten heeft'. Goed, De Cauters kostje is gekocht wanneer het Laatste Oordeel aanbreekt, als intellectueel heeft hij niet verzaakt. Een probleem met dit gebruik van beladen krachttermen (inclusief acht 'wetten van capsularisering', en zes typen collectieve angst, alsof hij ze persoonlijk van de berg heeft gedragen) is dat deze vanwege de essayistische opzet van het boek nergens de noodzakelijke uitwerking krijgen, met als gevolg dat zij meer suggestie dan betekenis uitstralen. Zij vinden makkelijk hun weg naar de filosofische onderbuik, waarmee De Cauter zich feitelijk schuldig maakt aan een intellectuele variant van de door hem verfoeide angstpolitiek.

Een groter, hieraan gerelateerd, bezwaar tegen zijn inzet is echter dat hij doet voorkomen dat het openen van de ogen voor het *Verelendung*-scenario de enige weg is om als intellectueel niet te verzakken. Uiteraard is de ernst van de geëngageerde intellectueel, die tegen alle winden een radicaal andere wereld probeert te denken, een vertrouwd fenomeen. Een denken dat dus in essentie ook een utopisch denken is, echter niet in welke naïeve zin van het woord dan ook, maar in de vorm van een 'oneindige aanklacht', aldus de auteur in de laatste hoofdstukken. De cruciale vraag is echter of 'aanklagen' de

enige garantie is voor inzicht. Zoals gezegd, De Cauter refereert aan de inzichten van Koolhaas en daarnaast ook aan diens verzet tegen wat Koolhaas zelf de 'praktijk van de paniek' noemt. Koolhaas wordt neergezet als een hedonist en een onbezorgde cynicus, die geen oog heeft voor bijvoorbeeld de rol van geweld in de stedelijke cultuur. Helemaal terecht, maar waarom zou dit een verwijt zijn? En dat cynici de ogen sluiten voor geweld, en niet 'realistisch' zijn, is overigens allerm minst waar. Peter Sloterdijk beschrijft in zijn *Kritik der zynischen Vernunft* op kernachtige wijze drie grondhoudingen tegenover de door De Cauter genegeerde moderne catastrofe van de Eerste Wereldoorlog: de generaals waren ernstig en voorstander, de pacifisten ernstig en tegenstander en de ('kynische') dadaïsten waren niet ernstig en voorstander. Wanneer het op inzicht aankomt (en dus, in een tweede instantie, op handelen) verlaat ik mij liever op de laatstgenoemden. Overigens, niet alleen vanwege zijn visie op het cynisme is Sloterdijk hier van belang. De thematiek van zijn recente *Sphären*-trilogie is nauw verwant met die van *De capsulaire beschaving*. Beide werken zijn ongeveer tegelijkertijd geschreven, en vermoedelijk is dit de reden dat De Cauter niet aan Sloterdijk refereert. Het is in ieder geval niet te hopen dat angst voor deze vrolijke wetenschapper hierin zijn raadgever is geweest.

In zijn schets van de posthistorische, postpolitieke, posthumane wereld van nu gaat de auteur in op het werk van een andere beruchte, en niet minder interessante, provocateur – de Italiaan Giorgio Agamben. Ook zijn visie op politiek en samenleving is gebaseerd op de begrippen binnen- en buitensluiting. Mensen die op welke manier dan ook buiten het maatschappelijk leven (*bios*) vallen, zijn in zijn ogen feitelijk geen mensen meer; zij vallen terug op het loutere organische leven (*zoë*). Agamben stelt dat zij geregeerd worden volgens de logica van het kamp, in de hoedanigheid van een territorium dat buiten de wet

valt, en waarbinnen elk leven vogelvrij is. De Cauter verbindt deze hedendaagse gedaante van het concentratiekamp met de door hem beschreven duale, capsulaire netwerksamenleving. Deze bestaat immers uit een veelheid aan gecontroleerde ruimtes, die een steeds minder grote rol spelen in het traditionele maatschappelijke politieke samenleven. Het zijn plaatsen die hierbuiten vallen, en waar feitelijk een permanente uitzonderingstoestand heerst: transitzones, vliegvelden, detentiekampen voor illegalen en terroristen.

Voor zowel Agamben als voor De Cauter geldt dat een dergelijke paranoïde visie schromelijk overdreven mag worden gevonden en makkelijk weerzin oproept

– maar ook zonder deze geheel over te nemen, zouden de observaties wel degelijk van belang kunnen zijn. Agambens oog voor de beestachtigheid van het moderne ‘samenleven’ is een interessante aanvulling op andere vormen van postmoderne dierlijkheid: Sloterdijks hondse ‘kynici’, of het louter zintuiglijke leven van de hedonist. Helaas zijn buitensporige overdrijving en paranoïde alomvattendheid integrale onderdelen van hun visies – die immers geïnspireerd en getekend zijn door een messianistisch engagement. Het dwingt de lezer haast onvermijdelijk tot een alles-of-niets keuze. Maar dit laatste oordeel mag ieder voor zich uitspreken.

Stef van den Hof